

УДК 341.9

В. І. Шиман

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Аналізуються основні напрями соціальної роботи щодо попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми.

Ключові слова: діти, сім'я, жорстоке поводження, насильство, закон, соціальна робота, попередження, профілактика.

Анализируются основные направления социальной работы по предупреждению насилия в семье и жестокого обращения с детьми.

Ключевые слова: дети, семья, жестокое обращение, насилие, закон, социальная работа, предупреждение, профилактика.

Analyses the basic directions of social work for the prevention of domestic violence and child abuse.

Key words: children, family, abuse, violence, law, social work, prevention, prevention.

Сім'я як основний осередок суспільства виконує найважливіші соціальні функції, відіграє значиму роль у житті людини, його захисті, забезпеченні соціалізації, формуванні та задоволенні індивідуальних потреб. Сучасна ситуація в Україні (економічна криза, нагнітання соціальної та політичної напруженості, міжетнічні конфлікти, зростаюча матеріальна та соціальна поляризація суспільства тощо) загострила проблеми сім'ї. У складних життєвих обставинах у значній частині сімей різко погіршилися умови реалізації основних соціальних та особистісних функцій.

Однією з актуальних проблем, які сьогодні виникають перед сучасним українським суспільством, є подолання й профілактика будь-яких проявів насильства щодо дітей та молоді.

Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш поширених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища неможливо створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості. Проблема насильства

над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів, спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою і майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства [7; 8].

Як показує світовий досвід, незалежно від того, в якій формі відбувається насильство, з часом його прояви стають дедалі жорстокішими.

Насильством у сім'ї, відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Назвемо обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1) особами, що страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто цей Закон не поширюється на сусідів, співмешканців, у тому числі розлучених осіб, що продовжують спільно проживати, осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі, тощо);

2) діяння насильника повинне бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини, так і громадянина;

4) вина насильника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності.

За спрямованістю дій Закон виокремлює чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, розкриваючи зміст кожного із зазначених видів насильства [1]:

– фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та гідності;

– сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

– психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно

спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю;

– економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [1].

У Конвенції ООН про права дитини зазначено, що жорстоке поводження з дітьми – це всі форми фізичного і/або емоційного поганого поводження, сексуальне насильство, відсутність піклування, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні призвести чи призводять до фактичної шкоди для здоров'я дитини, його виживання, розвитку чи гідності [2, с. 167].

Найбільш поширеними в сімейних стосунках є психологічне насильство: грубість, приниження одне одним, а також фізичне насильство, зокрема побиття.

Слід зазначити, що дана проблема лише стає предметом широкого громадського та наукового обговорення в Україні.

Якщо врахувати всі погрози, залякування, побиття, то практично кожна дитина хоч один раз зіштовхувалася з проявами жорстокості, тиску або насильства з боку своїх батьків. Діти, які пережили будь-який вид насильства, відчують труднощі в соціалізації, взаємостосунках з дорослими, у спілкуванні з ровесниками. Вирішення своїх проблем діти – жертви насильства часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі.

З огляду на відносно невеликий час існування України як незалежної, правової, демократичної держави їй бракує досвіду у вирішенні багатьох важливих питань з різних галузей діяльності, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї, чим і обґрунтовується доцільність використання позитивного досвіду інших країн.

З урахуванням позитивного зарубіжного досвіду в Україні доцільно використовувати: принципи правосуддя у сфері протидії насильству в сім'ї (аналогічно США, Киргизстану); систему реагування органів внутрішніх справ на випадки насильства в сім'ї (як у Німеччині, США); створення центрів допомоги жертвам насильства в сім'ї на основі картографічного методу (як у Російській Федерації); створення спеціалізованих сімейних судів, до повноважень яких відноситься розгляд усіх справ, пов'язаних із насильством у сім'ї, а також застосування захисного припису, що забороняє особі, яка скоїла насильство в сім'ї, вчиняти будь-які дії (США, Канада,

Туреччина, Бразилія); розробка та введення в програми шкіл та ВНЗ курсів етики сімейних стосунків і попередження насильства в сім'ї (Бразилія, США).

Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується Конституцією України та рядом законів, прийнятих вищим законодавчим органом, які не тільки визначають проблеми забезпечення прав дітей, а й передбачають шляхи та механізми їх вирішення [3].

В Україні існує розгалужена мережа соціальних інституцій, які займаються питаннями організації соціальної роботи з дітьми, що постраждали від насильства. Серед них:

1) служби у справах дітей, головним завданням яких є координація заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними, а також діяльність та профілактика припинення фактів жорстокого поводження; надання дитині необхідної медичної допомоги та ін.;

2) органи внутрішніх справ, посадові особи яких цілодобово виконують функціональні обов'язки щодо випадків жорстокого поводження з дітьми;

3) органи освіти та навчальні заклади всіх рівнів – постійно тримають в колі педагогічного впливу факти насильства над учнями, проводять попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення негативних випадків як серед учнів, так і в сім'ях;

4) органи та заклади охорони здоров'я – цілодобово здійснюють прийом дітей, які зазнали фізичного насильства, та надають їм необхідну медичну допомогу.

Соціально-профілактична робота щодо насилля та жорстокого поводження з дітьми згідно із Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Первинна профілактика базується на загальній просвіті населення щодо цього явища, вторинна передбачає цілеспрямовану роботу з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей; третинна профілактика – це робота з постраждалими від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту, а також з особами, які здійснюють таке поводження, – їх соціальне навчання та контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо [4].

До основних напрямів попередження насильства в сім'ї нале-

жить профілактика – загальна, індивідуальна та віктимологічна. Індивідуальна профілактика складається з таких елементів (форм): виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї; вивчення (перевірка) виявлених осіб, їхнього способу життя; постановка даних осіб на профілактичний облік; застосування до них заходів примусу; організація індивідуальної профілактичної роботи: вплив на них після вивчення фактів, які визначають їхню протиправну поведінку; постійне спостереження й контроль за поведінкою та життям; оздоровчий вплив на мікросоціальне середовище, яке спричиняє виникнення та загострення конфлікту в сім'ї; профілактичний вплив на потенційних жертв насильства в сім'ї; періодичний аналіз результатів проведених індивідуальних виховних та профілактичних заходів. Основними методами соціальної роботи з дітьми є:

- соціально-психологічні, спрямовані на внутрішній світ дитини, – передбачають певну корекцію її системи цінностей та орієнтацій;
- соціально-педагогічні – дозволяють підвищити освітній та інтелектуальний рівень дитини, сформувати адекватну оточуючим її умовам систему ціннісних орієнтацій та уявлень;
- соціально-медичні – призначені для надання дитині своєчасної і необхідної медичної допомоги;
- соціально-правові – включають до себе певні процедури й операції, які дозволяють привести процес життєдіяльності дитини у відповідність до існуючих норм закону;
- соціально-економічні – спрямовані на вирішення проблем матеріального благополуччя дитини;
- соціально-групові – дозволяють соціальному працівникові й іншим спеціалістам вести роботу з соціальним оточенням дитини.

При проведенні профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї слід ураховувати травмуючий досвід батьків, отриманий ними в дитинстві; відсутність чітких цілей як щодо виховання дітей, так і стосовно власного майбутнього; перевагу деструктивних партнерів спілкування в сім'ї; відсутність навичок конструктивної взаємодії; внутрішньоособистісні порушення дитини. Насильство щодо дітей не має жодного виправдання. Утім це явище існує. Один із шляхів вирішення цієї проблеми – допомога соціальних працівників, загальною функцією яких є превентивна діяльність: передбачення негативного явища та приведення до дії механізмів його запобігання й подолання. Для того щоб цей механізм був дієвим,

необхідні відповідна кваліфікація та професіоналізм соціальних працівників, які працюють у сфері захисту прав дитини в Україні.

Згідно з вимогами до правової культури соціальні працівники мають володіти необхідними знаннями у сфері правового захисту дітей від насильства і жорстокого поводження та вміннями застосовувати ці знання на практиці.

На жаль, незважаючи на певні позитивні зрушення в розв'язанні проблеми насильства, механізм соціально-правового захисту потерпілих від цього лиха залишається недосконалим: бракує відповідних закладів для надання допомоги потерпілим, фахівців у сфері запобігання насильству; неефективною є система раннього виявлення випадків насильства в сім'ї; недостатньо ефективною є також система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють такі дії.

Бібліографічні посилання

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : зб. док. – К. : АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – Ч. II. – 292 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. **Бабенко К.** Насильство в сім'ї. Бесіди з батьками / К. Бабенко // Завуч. – 2004. – № 22. – С. 26–40.
6. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : метод. рек. для соц. працівників. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
7. **Максимова Н. Ю.** Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К. : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. – 344 с.
8. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Грубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
9. **Платонова Н. М.** Насилие в семье: особенности психологической реабилитации / Н. М. Платонова, Ю. П. Платонов. – СПб. : Речь, 2004. – 225 с.
10. **Алексєєнко Т. Ф.** Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання / Т. Ф. Алексєєнко, В. П. Бойко // Соціологія сім'ї. – К., 2007. – 139 с.

Надійшла до редколегії 15.03.2013 р.